

Kur'ân-ı Kerim'de Liderlik Meselesi

Yusuf Sevki Yavuz*

Liderlik açısından Kur'ân-ı Kerim incelendiği takdirde Allah'ın, yer kürede yarattığı andan itibaren insanların bir liderin yönetimi altında yaşamaları gerektiğini, ataları Hz. Âdem'i peygamberlikle görevlendirmesinden anlamak mümkündür. Nitekim bu husus meâlen şöyle beyan edilmiştir: “Şüphesiz Allah, Âdem'i, Nûh'u, İbrahim ailesini (soyunu) ve İmran ailesini (soyunu) birbirinden gelmiş birer nesil olarak seçip âlemlere üstün kıldı. Allah, her şeyi hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir”¹. Bu ilâhî beyanda geçen “seçme” peygamber olarak seçmek anlamına gelir ki bütün peygamberlerin insanlara lider ve yönetici yapıldıkları ise meâlen şöyle belirtilmiştir: “Onları (peygamberleri) bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler (liderler) yaptık ve kendilerine hayırlar işlemeyi, namazı dosdoğru kılmayı, zekâtı vermeyi vahyettik. Onlar sadece bize ibadet eden kimselerdi”². Âyetin metninde geçen “eimme” kelimesi önder anlamındaki “imâm” sözcüğünün çoğuludur, bilindiği gibi daha sonra telif edilen kalam literatüründe insanlara önderlik yapan ve onları yöneten devlet başkanı bu tabirle ifade edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de liderliği ifade etmek için kullanılan başka bazı kelimelerin daha bulunduğunu söylemek mümkündür, bunlar da mülk ve halife kavramlarıdır. Mülk iktidar anlamına gelir ki peygamberlere iktidar verildiği mülk kelimesiyle anlatılır ve Yusuf Aleyhisselâmın diliyle şöyle ifade edilir: “Rabbim! Gerçekten bana iktidar ve hükümlerlik (mülk) verdin ve bana sözleri yorumlamayı öğrettin”³. Hz. Süleyman da Rabbinden kendisine iktidar vermesini şöyle niyaz etmiştir: “Süleyman, “Ey Rabbim! Beni bağışla. Bana, benden sonra kimseye nasip olmayacak bir hükümlerlik (mülk) bahşet! Şüphesiz sen çok bahşedicisin!” dedi”⁴. Benzer şekilde Hz. Davud'a da güçlü bir hükümlerlik ve iktidar verildiği belirtilirken mülk tabiri kullanılmıştır⁵. Lider anlamı yüklenebilecek diğer sözcük ise halife tabiridir. Nitekim Yüce Rabbimiz Hz. Davud hakkında mealen şöyle buyurmuştur: “Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır”⁶. Bu âyette Hz. Davud'un devlet başkanı yapıldığı, hak ve hukuka, adalete göre insanlar arasında hüküm vermesi gerektiği, halife olmaktan maksadın hakkı ve adaleti sağlamak olduğu bildirilmiştir⁷. Her ne kadar çağdaş bazı araştırmalarda aşırı yoruma dayanan sübjektif görüşler ileri sürülmüşse⁸ de bütün bu ilâhî beyanlar, Hz. Muhammed'in gönderilmesinden önce peygamberlerin insanlara dînî ve dünyevî liderlik yapmakla görevlendirildiklerini söylememizi mümkün kılar.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Emekli Öğretim Üyesi

¹ Âl-i İmrân, 3/33.

² Enbiyâ, 21/73; Ayrıca bk. Bakara, 2/124.

³ Yûsuf, 12/101.

⁴ Sâd, 38/35.

⁵ Sâd, 38/20.

⁶ Sâd, 38/26.

⁷ Seyyid Bey, *Hilafetin Mahiyet-i Şer'iyyesi*, İstanbul 1969, s. 12.

⁸ İlyas Canikli, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis: Sünnî Hadis Literatüründe Hilafet Problemi*, İst. 2006, s.41-43.

Son peygamber Hz. Muhammed'le ilgili olan âyetler incelendiği takdirde bu beyanlarda, onun hem dîni hem de dünyevî bir lider olarak gönderildiğinin, ona ve devleti yönetenlere itaat edilmesi gerektiğinin açıkça ifade edildiği görülür. Nitekim bu husus meâlen şöyle belirtilmiştir: “Ey iman edenler! Allah’a, Peygamber’e ve devleti yönetenlere itaat ediniz. Herhangi bir meselede ihtilafa düştüğünüz takdirde o konuda Allah ve Peygamber’in buyruklarına kıyas ederek çözümleyin, eğer Allah’a ve âhiret gününe inanıyorsanız”⁹. Açıktır ki itaat emri zorunluluk (vücûb) ifade eder, itaat edilecek kişi yani yönetici olmadan itaat emri yerine getirilemez, öyle ise Müslümanların bir yönetici belirlemesi birinci derecede zorunlu bir yükümlülüktür. Mekkeli müşriklerin, Hz. Peygamber’in vahiy yoluyla aldığı ilâhî buyrukları çevresindeki insanlara tebliğ etmesini engellemeleri üzerine Medine’de (Yesrib) yaşayan bazı kişilerin Muhammed (569-632) aleyhisselamın davetine olumlu cevap vermelerinin ardından buyruklarını dinleyip itaat etmek üzere kendisine biat etmeleri onu kendilerine yönetici olarak kabul ettikleri anlamına gelir. Bu konuyu ashtaptan Ubâde b. es-Sâmit (ö. 34/654) şöyle anlatır: “Peygamber aleyhisselam bizi davet etti, biz buyruklarını dinlemek ve iyi-kötü günde, zor-kalay zamanlarda ona itaat etmek üzere biat ettik”¹⁰. Hz. Peygamber de bu bağlamda şöyle buyurmuş: “Bana itaat eden Allah’a itaat etmiştir, bana isyan eden Allah’a isyan etmiştir, benim tayin ettiğim yöneticiye itaat eden de bana itaat etmiştir, tayin ettiğim yöneticiye isyan eden ise bana isyan etmiştir”¹¹; “Hepiniz çobansınız ve güttüğünüzden sorumlusunuz, insanları yöneten kişi onları gözetir ve yönettiklerinden sorumludur, evin erkeği hane halkını yönetir ve ondan sorumludur...”¹²; “İtaatten çıkan ve topluluktan ayrılan Câhiliyye ölümüyle ölmüştür”¹³. Bu hadisler Müslümanların bir yöneticisi bulunması ve ona itaat edilmesi gerektiğine dair açık hükümler içerir.

Diğer taraftan Kur'an-ı Kerim'de geçmiş peygamberler gibi Hz. Peygamber de toplumsal düzene dair hükümlerden oluşan ve İmam Mâtürîdî'ye göre, toplumsal değişim ve ihtiyaçlar çerçevesinde aklî içtihatların ışığında geliştirilmesi gereken¹⁴ bir şeriatı uygulamakla görevlendirildiği açıkça beyan edilmiştir: “Sonra sana, yönetim işinde tabi olacağın bir şeriat belirledik, ona uy, doğru hükümleri bilmeyenlerin arzularına uyma”¹⁵. Değişik âyetlerde bu hükümlerin nasıl uygulanacağı ve nelerden ibaret olduğu da açıklanmıştır. Bunların ilki Hz. Peygamber'in, gönüllerine hitap ederek işleri Müslümanlara danışması ve yönetim işini ortak akılla yürütmesidir: “Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. **İş konusunda onlarla müşavere et.** Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever”¹⁶; “Bu mükâfât... Rablerinin çağrısına cevap verenler ve namazı dosdoğru kılanlar; **işleri, aralarında danışma (şûrâ) ile**

⁹ Nisâ, 4/59.

¹⁰ Buhârî, nr. 7202.

¹¹ Buhârî, nr. 7137.

¹² Buhârî, nr. 5200; Müslim, nr. 1829.

¹³ Müslim, nr. 1848.

¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, ed. Bekir Topaloğlu, İstanbul 2006, VI, 392; Yusuf Şevki Yavuz, “Mâtürîdî'nin Sünnet Anlayışı”, *İmam Mâtürîdî'nin İzdüşümü*, ed: Siddık Korkmaz, Fecr Yayınları, Ankara 2019, s.171-174.

¹⁵ Câsiye, 45/18.

¹⁶ Âl-i İmrân, 3/159; Seyyid Bey, a.g.e., s.32-33.

olanlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcayanlar, bir saldırıya uğradıkları zaman, aralarında yardımlaşanlar içindir”¹⁷. Bu âyetlerde, Hz. Peygamber’in örneğinde Müslüman yöneticilere yönetim usulü öğretilmekte ve bunu da bir tür danışma meclisi oluşturarak yapmaları istenmektedir.

Müslümanların Allah’ın dinini reddeden kâfirlerle savaşa girişmelerini konu edinen âyette de aslında Müslümanların, savaşta galip gelecek güçlü bir devlete ve dolayısıyla onu başarıyla yöneten bir lidere sahip olmaları emredilmektedir ki hem Hz. Peygamber hem de ashap devlet kurarak bu ilâhî buyruğu yerine getirmişlerdir: “Kendilerine kitap verilenlerden Allah’a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah’ın ve Resûlünün haram kıldığını haram kabul etmeyen ve hak din olan İslâm’ı din edinmeyen kimselerle, küçük düşerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın”¹⁸. Zira güçlü bir devlet ve onu yöneten dirayetli Müslüman bir lideri olmadan söz konusu ilâhî hükümleri uygulamak¹⁹, kısaca Allah’ın buyruklarını yerine getirmek ve Müslümanlara karşı savaş açan düşmanlarla savaş²⁰ gerekli antlaşmaları yapmak²¹ mümkün değildir. Yalnızca böyle bir yapılanma sayesinde Müslümanca yaşamak ve özgür bir dünya oluşturmak imkân dâhiline girer. Müslüman bir devlet başkanı tarafından yönetilen güçlü bir devlet kurulduğu takdirde müslüman toplumlar da sosyal ve hukuksal düzene dair şu ilâhî buyrukları hayata geçirmek mümkün olur: Adam öldürmek²², zina etmek²³, namuslu kadınlara iftira etmek²⁴ gibi yasakları ihlal edenleri cezalandırmak; namaz kılmak²⁵, oruç tutmak²⁶, zekât vermek²⁷, hacca gitmek, kurban kesmek gibi farz ibadetleri yerine getirmek, özgür bir ortamda iyilikleri emredip kötülükleri yasaklamak²⁸ ve İslam daveti yapabilmek²⁹; toplumda adaleti tesis edip³⁰ düşkünleri ve zayıfları güçlülerin zulmünden korumak³¹, dinde aşırı gitmeyi ve dolayısıyla aslî şeklinin bozulmasını önlemek³².

En son belirttiğimiz **dinin aslî şeklinin korunması meselesinin**, Müslümanların ilahî emaneti yeni nesillere bozulmadan intikal ettirme sorumluluğu itibarıyla taşıdığı önemin altını çizmek gerekir. Zira bilindiği gibi tarihi süreçte dinin yozlaşması sonunda insanlara yeni peygamberler gönderilmiştir. Kur’ân-ı Kerim’de yer alan bilgilerden öğrendiğimiz üzere Hz. Muhammed son peygamberdir ve onunla peygamberlik kapısı kapanmıştır. Bu nedenle de dinin yozlaşmasını önlemek Müslümanların üzerine

¹⁷ Şûrâ, 42/38.

¹⁸ Tevbe, 9/29.

¹⁹ Mâide, 5/48-49.

²⁰ Saf, 61/4; Tahrîm, 66/9; Tevbe, 9/23, 36, 73; Enfâl, 8/39.

²¹ Tevbe, 9/4.

²² İsrâ, 17/33; Bakara, 2/178-179.

²³ İsrâ, 17/32; Nûr, 24/2.

²⁴ Nûr, 24/4.

²⁵ Bakara, 2/23; En’âm, 6/72; Nûr, 24/56.

²⁶ Bakara, 2/183.

²⁷ Tevbe, 9/60; Mu’minûn, 23/4.

²⁸ Âl-i İmrân, 3/104.

²⁹ Nahl, 16/25.

³⁰ Nisâ, 4/135; Mâide, 5/8; Nahl, 16/90.

³¹ En’âm, 6/152.

³² Mâide, 5/87.

yüklenmiş bir ilâhî emanet ve yükümlülüktür. Buna yönelik tedbirleri tek başlarına Müslüman bireylerin hayata geçirebilmeleri imkânsızdır, bunu ancak güçlü bir devlet otoritesi sağlayabilir ki dinler arası etkileşim yoluyla oluşan kültür farklılıkları, tarih boyunca dinde yozlaşmanın önüne geçilemediğini göstermektedir. Bu itibarla Müslüman bir devlet din için büyük bir gerekliliktir.

Hız. Peygamber'in âhirete irtihal etmesinin hemen ardından defin işlemi gerçekleşmeden önce Hız. Ebû Bekir'in, ashabın ileri gelenleriyle birlikte Benî Saîde sakî-fesinde toplanıp Hız. Peygamber'in yerine devlet başkanını belirleme faaliyetine girişmeleri ve bir dizi müzakerelerden sonra bunu karara bağlamaları³³, Hız. Peygamber'in inşa edip tahkim ettiği Müslüman devletini devam ettirmenin farz olduğuna dair reel bir delil kabul edilebilir. Her ne kadar Hız. Peygamber'in kendisinden Hız. Ali ve evladının devlet başkanı olmasını vasiyet ettiğine dair Şiiler uydurma rivayetlere dayanarak Hız. Ali'nin halife olması gerektiğini iddia etmişlerse³⁴ de canlarını ve mallarını Resulallah yolunda feda eden ashabın Hız. Ali'yi değil de Hız. Ebû Bekir'i devlet başkanı olarak belirlemeleri bu iddiaların asılsızlığını ortaya koyan somut bir delildir. Kuşku yok ki Kureyş kabilesinden olan Hız. Ebû Bekir'in devlet başkanı olarak seçilmesi devlet başkanlarının Kureyş'ten olmasını gerekli kılmaz. Zira bu yaklaşım Hız. Peygambere nispet edilen şu hadisle de çelişir: "Ey insanlar! Allah'tan korkun, başınıza Habeşli cılız bir delikanlı yönetici tayin edilse bile, aramızda Allah'ın Kitabı'nı uyguladıkça onu dinleyin ve itaat edin"³⁵. Bu hadiste soyun ve ırkın liderlik için gerekli bir şart olmadığına açıkça vurgu yapılmıştır. Bu hadise uygun düşen, bir başka delil de ikinci halife Hız. Ömer'in şu sözleridir: "Mevla Salim sağ olsaydı benden sonra halife olması için onu size aday göstermekte tereddüt göstermezdim"³⁶; "Muaz b. Cebel hayatta olsaydı muhakkak onu yöneticiniz olarak belirlerdim"³⁷. Şayet devlet başkanının Kureyş'ten olması şart olsaydı Hız. Ömer gibi âlim bir sahâbinin bu sözleri söylemesi mümkün olmazdı. Bilindiği gibi söz konusu iki isim de Kureyş'ten değildir. İslam dininde asabiyetin, yani ırkçılığın yasaklanması ve İslam'ın küresel bir din olması, Hız. Ömer'in bu sözlerini teyit etmektedir. Ayrıca halifenin Kureyş'ten olması reel açıdan da uygulanması mümkün olmayan problemler içerir. Nitekim tarihi tecrübe bunun açık bir kanıtı olarak sunulabilir.

Hız. Ebû Bekir'e "Halîfetü Resûlillah", "Halîfetü'n-Nebî"³⁸ gibi unvanların verilmesinin ardından Müslüman devlet başkanlarına halife adı verilmiş, bazan da "Emîru'l-mü'minîn" denilmiş, ancak tarihi süreçte bu unvanlar değişiklik arz etmiştir; söz gelimi Abbasilerde Halîfetüllah, Büveyhilerde Melik, Selçuklularda ve Osmanlılarda Sultan unvanları kullanılmıştır, Hariciler ve Şiiler ise İmam tabirini tercih etmişlerdir³⁹. Bilindiği gibi Hız. Peygamber ilk devlet başkanı olmakla birlikte iki görev yapmaktaydı.

³³ Buhârî, nr. 3667; Ömer Lütfî, *Nazar-ı İslam'da Makam-ı Hilâfet*, Selanik 1330, s. 12-14, 56.

³⁴ İbnü'l-Cevzî, *Mevdûât*, Medine 1966, II, 150; Canikli, a.g.e., s. 49.

³⁵ Ahmed b. Hanbel, nr. 27268; Tirmizî, nr. 1706; Nesaî, nr. 4192; İbn Mâce, nr. 2861; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, III, 293.

³⁶ Câhız, *er-Risâletü'l-Abbâsiyye, Resâilü'l-Câhız* içinde, Beyrut 1987, s. 141.

³⁷ Abdülaziz Çavuş, *el-Hilâfetü'l-İslâmiyye*, İstanbul 1334, s. 3.

³⁸ Ahmed b. Hanbel, nr. 19721; Ebû Davud, nr. 1371; Canikli, a.g.e., s. 22-23.

³⁹ Osman Aydın, *Mutezilede İmamet ve Siyaset*, Ankara 2017, s. 26-31, 141.

İlki, vahiylerle gelen ilâhî buyrukları ve hükümleri insanlara tebliğ etmek, ikincisi ise bu buyrukları devlet eliyle hayata geçirmek. Vefatıyla birlikte peygamberlik nihayete ermiş, ikinci görevi olan devlet başkanlığını ise ashap üstlenip devam ettirmiştir ki bu görev hilafet diye isimlendirilmiştir. Dolayısıyla hilâfet, Müslümanların ülkesinde şer'î hükümlerin uygulanıp Müslümanların adaletle yönetilmesi ve İslam davetinin dünyanın her bölgesine ulaştırılması görevi olarak tanımlanmıştır⁴⁰ ki ashap ve tabiin döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar yapılan geniş çaplı fetihler ilk Müslümanların hilafet anlayışlarının bir neticesi olsa gerektir. Hatırlanacağı üzere çok güçlü bir işlev görmemekle birlikte asırlarca devam eden hilafet, Osmanlıların son zamanlarında devlet başkanlığından ayrılıp yalnızca dini liderliğe dönüştürülmüş ve çok kısa bir süre sonra da Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte yürürlükten kaldırılmıştır. Günümüzde vatandaşlarının çoğunluğu Müslüman olan farklı devletlerin arasında dini ve siyasi bir birlik mevcut değildir.

İslam ilimlerinin teşekkül etmesinden sonra Müslüman âlimler liderlik konusunu imamet veya hilafet başlığı altında teorik çerçevede incelemişlerdir. İlk tartışma devlet başkanlığını belirleme yetkisinin kime ait olduğuna dairdir. İmâmîyye Şiası'na mensup âlimlere göre devlet başkanını belirleme işi insanlara bırakılacak ikincil/tâlî meselelerden değildir, aksine dinin esasına ait olup itikadî esaslara dâhildir ve hem dînî hem de siyasi liderliktir. Bu nedenle de belirlenmesi insanlara bırakılmamış, Allah tarafından nasla tayin edilmiştir. Müslümanların lideri, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali ve evladıdır, Hz. Peygamber de bunu insanlara tebliğ etmiştir⁴¹. Müslümanların azınlığını teşkil eden ve ilk üç halifeyi meşru kabul etmeyen Şia mensubu âlimler, bu iddiayı kanıtlamak için bazı âyetleri⁴² ilgisiz bir şekilde aşırı ve sübjektif yorumlara tabi tutmuş; iddialarına dair bazı hadis rivayetlerini delil olarak getirmiştir: “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır”⁴³, “Size tutunduğunuz sürece asla sapmayacağınız iki şey bıraktım: Allah'ın Kitab'ı ve Ehl-i Beytim”⁴⁴. İsnat ve metin açısından problemli olan bu tür rivayetlere dayanarak Müslümanların liderliğini bir soya veya millete tahsis etmek, imamların günah işlemekten korunduklarını söylemek ve Allah'tan bilgi aldıklarına inanmak Müslüman çoğunluk tarafından isabetli bulunmamıştır. Hz. Ali'nin hilafete en layık aday olduğunu savunan Zeydiyye mensupları dahi bu Şii iddiaları reddetmiştir⁴⁵. İsmailiyye âlimleri de imamın Ehl-i beyte mensup İsmail b. Cafer yoluyla devam etmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir⁴⁶. Müslümanların çoğunluğunu oluşturan Ehl-i Sünnet ve Mûtezile âlimleri ise ashabın farklı şekillerde belirledikleri ilk dört halifenin hilafetini geçerli bulmuş ve Müslüman liderlerinin seçim ve içtihatla belirleneceğini kabul etmiş, ashabın yaptığı uygulamaları naslara uygun görmüş, halifeyi belirleme işinin itikadî değil siyasî ve dolayısıyla şer'î /fer'î bir mesele olduğuna hükmetmişlerdir. Sünnîlerin imamet ve hilafet konusunu kelim

⁴⁰ Mehmet Hatiboğlu, “Hilâfetin Kureyşliği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1978, s. 156; Canikli, a.g.e., s. 35.

⁴¹ Osman Aydın, a.g.e., s. 216.

⁴² Ahzâb, 33/33.

⁴³ Tirmizî, nr. 3713.

⁴⁴ Tirmizî, nr. 3786.

⁴⁵ Osman Aydın, a.g.e., s.41-43; H. Kennedy, *Hilafet*, s. 162-163.

⁴⁶ Hugh Kennedy, *Hilafet*, çev. M. Murtaza Özeren, İstanbul 2019, s. 167-169.

ve usûlüddin kitaplarında ele almaları ise Şia'nın meseleyi itikadî alana taşımalarından kaynaklanmıştır.

Müslümanları yönetecek halifenin veya devlet başkanının gerekliliği meselesinde - küçük istisnalar hariç- âlimlerin büyük bir çoğunluğu ittifak etmiş, bunu hem aklen hem de dinen/şer'an gerekli görenler bulunduğu gibi sadece şer'an veya sadece aklen gerekli görenler de vardır, ancak çoğunluk devlet başkanlığının aklen ve dinen gerekli olduğu görüşündedir.

Mûtezile mezhebine mensup âlimler, devlet başkanının gerekli olduğunda Ehl-i Sünnet âlimleriyle müttefiktir. Kur'ân-ı Kerim'de ve Sahih Sünnet'te belirli bir kişinin veya ailenin adı zikredilmediğinden Müslümanlar, yöneticilerini içtihatla belirler, tıpkı ilk halifelerin yaptıkları gibi. Sadece bazı Hariciler ile Ebû Bekir el-Esam (ö. 200/816), Müslümanların bir yöneticiye ihtiyaç duymayacaklarını söylemiştir, ancak bu kabul görmemiştir. Mûtezile'den Hz. Ali 'nin hilafete daha layık olduğunu söyleyen âlimler de mevcuttur. Nazzam (ö. 231/845), Câhız (ö. 255/869), Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916), Kadı Abdülcebâr (ö. 415/1025) gibi mezhebin önde gelen âlimlerine göre şer'î hükümleri uygulamak, suç işleyenleri cezalandırmak, toplumsal ve hukuksal düzeni sağlamak için hilafet/imamet gereklidir. Müslümanlar veya onları temsil eden seçkinler aklı yetkin, cesur, bilgili, adaletli ve erdemli bir kişiyi halife olarak tayin eder⁴⁷.

Ehl-i Sünnet âlimlerinin imamet ve hilafet konusundaki görüşleri benzer olmakla birlikte devlet başkanının şer'an mı yoksa aklen mi gerekli olduğu meselesinde Eş'ariyye âlimleri ile Mâtürîdiyye âlimleri arasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Eş'ariyye ve aralarında yakın ilişki bulunan Selefiyye âlimleri genellikle hilâfeti şer'an gerekli görmüşlerdir⁴⁸. Nitekim Eş'arî (ö. 324/936) Müslümanların yakın bir zamanda şiddetli güç sahibi bir topluluğa karşı savaşa davet edileceklerini beyan eden bazı âyetleri⁴⁹ hilafetin gerekliliğine ait delil olarak kabul eder. Eş'ariyye'nin ikinci kurucularından biri olarak kabul edilen Bâkılânî (ö. 403/1013) Müslümanların halife tayin etmeleri gerektiği görüşündedir. Ona göre bunun dînî delili ashabın uygulamasıdır, zira ashab Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra halife belirleme işine girişmiş ve Hz. Ebû Bekir'i halife olarak belirlemiştir⁵⁰.

Eş'ariyye'nin önde gelen âlimlerinden Gazzâlî (ö. 505/1111) devlet başkanı tayin etmenin aklen değil, şer'an Müslümanlara gerekli olduğunu savunmuştur. Ona göre devlet başkanı tayin etmek toplumsal yararları elde etmek ve zararlardan kurtulmak için aklen gereklidir. Fakat devlet başkanı tayin etmenin Müslümanlara şer'an farz olduğu kesin delille sabittir. Şöyle ki: Din işlerini düzenli bir şekilde yürütmek, şeriatın sahibi olan Hz. Peygamber tarafından kesinlikle amaç edinilmiştir, bu tartışmasız kabul edilmesi gereken bir önermedir. Bir diğer önerme de şudur: Din işlerinin düzenli yürütülmesi ancak itaat edilen bir devlet başkanı sayesinde gerçekleşir. Bu iki önermeden çıkan sonuç şudur: Devlet başkanı tayin etmek gereklidir. Zira din işlerini düzenli yürütmek dünyevi olan toplumsal düzenin sağlanmasına bağlıdır, toplumsal düzen ise yalnızca toplumu yöneten bir başkan sayesinde mümkün olur. Her şeyden

⁴⁷ Kadı Abdülcebâr, *el-Muğnî*, XX/1, 38-41, XX/II, 161; Osman Aydın, a.g.e., 47-49, 72-77, 177-178, 271-272.

⁴⁸ Rıdvan Özdiç, *İtikat ve Siyaset: Sünnî Kelâmında İmâmet ve Hilâfet Meselesi*, İstanbul 2018, s. 87, 93.

⁴⁹ Feth, 43/16; Rıdvan Özdiç, a.g.e., s. 61.

⁵⁰ Bâkılânî, *el-İnsâf fî mâ yecibu i'tikadüh*, Kahire 1963, s. 62-65.

önce din işlerini düzenlemek dine dair bilgilerle ve onları itaat ve ibadete dönüştürmekle gerçekleşir, bunun için de her şeyden önce güvenlik, beden sağlığı, mesken, giyecek, yiyecek, gıda temini gibi zaruri ihtiyaçların giderilmesi kaçınılmazdır. Bütün bunları devleti idare eden bir yönetici olmadan yapmak imkânsızdır. Şu hâlde din işlerinin düzenli olarak yürütülmesi devlet başkanının varlığını zorunlu kılar, devlet ve onu yöneten bir yönetici yoksa toplumda düzen ve dirlik olmaz. Bundan dolayı Müslümanlar arasında “din ve devlet başkanı ikiz kardeştir; din toplum binasının temelidir, sultan ise onun koruyucusudur, temeli olmayan bina yıkılır, koruyucusu olmayan da zayı olur” tarzında özdeyişler oluşmuştur. Böylece ortaya çıkmıştır ki dünyevî düzeni sağlamak için sultan, yani devlet başkanı zaruridir, din işlerini düzenle yürütmek dünyevî düzenin sağlanmasına bağlı olduğuna göre din işleri için devlet başkanı tayin etmek zorunludur, aksi takdirde şeriatı hayata geçirmek imkânsızlaşır⁵¹. Gazzâlî her ne kadar devlet başkanının aklen değil şer’ân gerekli olduğunu söylemişse de bu tezini salt aklî önermelerle kanıtlamak durumunda kalmıştır. Çünkü beşerî toplumsal yapı insanların bir yönetici tarafından yönetilen bir devlet içinde yaşamalarını zorunlu kılmaktadır. Gazzâlî’nin hocası olan Cüveynî (ö. 478/1085) halifenin seçimle belirleneceğini, ancak seçilmiş bir halifenin de kendisinden sonraki halifeyi seçebileceğini söyler. Halifenin Kureyş’ten olmasını gerekli görmez ve bu konudaki hadis rivayetini zayıf görür. Ona göre halife Müslüman toplumun mutabakatına bağlı kalarak onları yöneten güçlü bir liderdir, şeriatın sürdürülmesini ve dünyevî işlerin yürütülmesini sağlayan bir otoritedir, âlimlere danışır ve fakat son kararı kendisi verir⁵². Eş’arî âlimlerden Seyfeddin el-Âmidî (ö. 631/1233) halifenin taşıması gereken şartları kendi zamanına göre şöyle belirler: Şer’î hükümlerde içtihat etmek, savaş idare edebilecek bir basireti bulunup orduyu sevk ve idare edebilmek, hükümleri uygulayabilecek bir güce sahip olmak, adaletli olmak ve zalimlere karşı mazlumlara koruyabilmek, takva sahibi olmak, itaat etmekten çıkan cezalandırabilmek, erkek olmak. Âmidî, halifenin Kureyş’ten olması ve büyük günah işlememesi meselesinde âlimler arasında ihtilafın bulunduğunu da kaydeder.⁵³

Mâtürîdiyye âlimleri de devlet başkanı tayin etmenin itikadî değil fikhî mesele olduğunu belirtmişler, ayrıca onun aklen gerekli olduğunu kabul etmişler ve bu görüşlerini dînî delillerle de teyit edip bu konuda sahabe icmâını görüşlerine dayanak göstermişlerdir⁵⁴. İmam Mâtürîdî Müslümanları yönetecek olan liderin bilgili, basiret sahibi ve adaletle hükmedecek nitelikleri taşıması gerektiğini vurgular; yönetici tayin edilen kişiye de Müslümanların mutlaka itaat etmeleri gerektiğini belirtirken şu hadis rivayetlerini delil getirir: “Size cılız Habeşli bir yönetici tayin edilse bile aranızda Allah’ın Kitabı’na göre hüküm verdikçe onu dinleyiz ve itaat ediniz” ; “Müslüman bireye düşen görev, yöneticiden gelen hoşlandığı ve hoşlanmadığı bütün emirleri

⁵¹ Gazzâlî, *el-İktisâd fî'l-i'tikâd*, nşr. Enes Muhammed Adnan eş-Şerfâvî, Beyrut 1433/2012, s. 291-293.

⁵² H. Kennedy, *Hilafet*, s. 152.

⁵³ Âmidî, *Çâyetü'l-merâm fî ilmi'l-keâm*, nşr. Hasan Mahmud Abdüllatif, el-Meclisü'l-a'lâ, s. 363-377; Ömer Lütfi, a.g.e., s. 64-65.

⁵⁴ Sâbü'nî, *el-Bidâye fî usûlî'd-dîn*, nşr. Bekir Topaloğlu, İstanbul 2011, s.57; Rükneddin es-Semerkindî, *el-Akîdetü'r-Rükniyye*, nşr. Mustafa Sinanoğlu, İstanbul 1429/2008, s. 110; Osman Aydınlı, a.g.e., s.43-44.

dinleyip itaat emesidir”⁵⁵. “Yöneticilerinize itaat ediniz”⁵⁶ mealindeki âyeti açıklarken de “eğer bir konuda ihtilafa düşerseniz onu Allah'ın ve Peygamber'in buyruklarına kıyas ediniz” hükmüne dikkat çekerek Şia'nın imamet anlayışını reddetmiştir⁵⁷. Mâtürîdî'nin görüşlerini yorumlayan Ebu'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/115) ise Müslümanların, kendilerini yönetecek bir halife tayin etmeleri gerektiğine dair şu hadis rivayetini delil getirir: “Bir devlet başkanı olmaksızın ölen kişi Cahiliyye ölümüyle ölmüştür”⁵⁸. Mâtürîdiyye âlimleri, devlet başkanını belirlemede ilk dört halifenin göreve getiriliş şekillerinin her birini meşru kabul eder. Devlet başkanı tayin edilecek kişinin içtihat edebilecek seviyede bilgili, akıllı olmasının yanı sıra Kureyş'ten olmasını da şart koşmuşlarsa da bunun şart olmadığını savunanlar da vardır. Halifeyi Müslüman toplumun seçkinleri belirler, ancak toplumun da biat edip onu benimsemesi gerekir. Mâtürîdîlere göre halifenin takva sahibi olması gerekmele birlikte ilâhî buyruklara tam uymayan ve Müslüman olmak şartıyla devlet yönetimini biat almadan ele geçiren fâsık bir kişinin hilafeti geçerlidir⁵⁹. Mâtürîdîler hilafetin zaruri oluşunu dinin korunması, şeriâtın uygulanması, dünyevî ihtiyaçların karşılanması, adaletin temin edilmesi, düşmanlarla savaşılması, hukuksal işlemlerin yürütülmesi gibi dînî, siyasî ve hukukî sorunların çözülmesi gerekçelerine dayandırır.

Bütün kalamcılar adı ister halife isterse imam olsun Müslümanları yöneten devlet başkanının dini korumakla ve şeriâtı uygulamakla görevli bulunduğu ittifak etmişlerdir. Buna mukabil son dönem Osmanlı âlimlerinden olan ve cumhuriyet devrinin ilk adalet bakanı tayin edilen Seyyid Bey (ö. 1873-1925) imamet ve hilafetin dînî fonksiyonu bulunmadığını ileri sürmüştür. Ona göre imam, kendisine uyulacak ve yolundan gidilecek önder demektir, bu nedenle kutsal bir anlam içermez. Hilafetten maksat da adil bir hükümet kurmak ve insanları yönetmektir. Şayet kutsal bir anlamı olsaydı Hz. Peygamber halifeyi belirler ve onun görevleriyle ilgili açıklamalar yapardı. Oysa vefat etmeden önce böyle bir belirlemede bulunmamış, yöneticilerini belirlemeyi ashaba bırakmış, onlar da bir dizi tartışmadan sonra Hz. Ebû Bekir'e biat etmişlerdir. Bu da halifeyi belirlemenin bir şekli bulunmadığını gösterir. Kur'an'da sadece hükümet etme keyfiyetine dair iki esas belirtilmiştir, bunlar adaletle hükmetmek ve Müslümanlara danışmaktan ibarettir. Nitekim Hz. Hz. Davud'un halife yapılmasının bundan başka bir anlamı bulunmamaktadır. Hz. İbrahim'in soyundan gelen zalimlere liderlik verilmeyeceğinin belirtilmesi⁶⁰ de adaletle yapılan bir vurgudur. Dolayısıyla devleti yöneten ve itaat edilmesi gereken bir cumhurbaşkanı ve yasaları çıkaran meclis dışında halife diye bir lidere ihtiyaç yoktur⁶¹. Seyyid Bey'in yaptığı bu yorumların, özellikle devlet başkanının dini koruma ve Müslümanlara dînî liderlik yapma görevinin bulunmadığını ima etmesi, geçmiş müslüman âlimlerin naslardan anladıklarıyla örtüşmediği gibi Kur'an ve hadisleri bağlamından koparıp sübjektif bir yoruma tabi tutmanın ötesinde bir anlam taşımadığını belirtmemiz gerekir.

⁵⁵ Mâtürîdî, a.g.e., III, 293; Buhârî, nr. 7144.

⁵⁶ Nisâ, 4/59.

⁵⁷ Mâtürîdî, a.g.e., III, 294.

⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, nr. 16876; Nesefî, *Tebîrâtü'l-edille*, II, 432.

⁵⁹ Ömer Lütfî, a.g.e., s. 70-71.

⁶⁰ Bakara, 2/124.

⁶¹ Seyyid Bey, *Hilâfetin Mahiyet-i Şer'iyesi*, s. 12-33.

Sonuç

İnsanın toplum içinde yaşayan sosyal bir varlık olduğu ve çeşitli arzularını gerçekleştirmek için kötülük yapan, hatta arzularına engel olanları öldürmekten çekinmeyen bir yapıya sahip bulunduğu tecrübenin yanı sıra vahiylerde de dikkat çekilen bir gerçektir⁶². Bu apaçık hakikati dikkate alarak Müslümanlar için insanın yaratılışından gelen bu olumsuzluklarının önüne geçen, bireysel ve toplumsal ilişkileri düzenleyen adil hukuk ilkelerinin düzenlenmesine, bunları hayata geçirecek bir devlet yapılanmasına ve nihayet bu devleti yönetecek erdemli bir Müslüman yöneticiye ihtiyaç bulunduğu izahtan varestedir. İnsanlık tarihi, ilkel kabilelerde bile bu yapının kurulduğuna dair bilgileri bize öğretmektedir. Allah'ın peygamberleri aracılığıyla gönderdiği din de insanın hayata gelişine ve var oluşuna dair bir inanç sistemi olmasının yanı sıra aynı zamanda insanların iyilik yapmalarını, kötülükten kaçınmalarını ve kötülüklerin engellenmesini emreden bir öğretilerdir. Din açısından liderlik meselesini bu çerçevede değerlendirmek büyük bir önem arz eder. Bu nedenden ki Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin insanlara önder olarak gönderildiği beyan edilmiş, onlara hukuk ilkeleri öğretildiği ve kurdukları devlete liderlik (halife/imam) yaparak bu ilkeleri uygulamaları gerektiği ifade edilmiştir. Kendisinden önceki peygamberler gibi son peygamber Hz. Muhammed de bunun açık bir örneğidir, O hem peygamberdir hem de vahiylerle belirlenen şeriata tabi olması kendisine emredilen bir devlet başkanıdır.

Âhirete göçmesinden sonra ashabı da O'nun yolunu izlemiş, vefatının hemen ardından yerine Hz. Ebû Bekir aday gösterilerek bir tür seçimle devlet başkanı tayin edilmiş, seçim şekilleri farklı da olsa vefatının ardından diğer halifelerle bu görev devam ettirilmiştir. İş başına gelen halifeler, verilen isimden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in halefi olmakla birlikte devleti şeriata göre yönetmek dışında din kuralları vaz eden bir konuma sahip değillerdir, aksine beliren siyasal ve sosyal durumlara göre karar veren siyasi liderlerdir. İslam tarihinin başlangıcında Müslümanların tek bir devleti ve halifesi varken İslam dininin geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla birlikte farklı bölgelerde kurulan yeni Müslüman devletler farklı liderler tarafından yönetilmiş, hilafet Emeviler, Abbasiler, Fatımiler, Büveyhiler, Memlûklular eliyle devam etmiş, Sultan Yavuz Selim hilafeti Osmanlılara intikal ettirmiş, Osmanlı devletinin yıkılmasının ardından kurulan Cumhuriyetin ilanı ile yürürlükten kaldırılmış, halkı Müslüman olan diğer devletleri yönetenler de halife adını kullanmamışlardır. Zira XX. Yüzyılda kurulan ve halkı Müslüman olan devletler, dini kuralları devletin hukuk sisteminin dışına çıkartmış ve laiklik ilkesini benimsemiştir. Bu önemli değişim, Müslüman toplumlarda siyasi liderlerin aynı zamanda dîni liderlik yapma konumlarını yok etmiş, bunun tabii bir sonucu olarak da -Türkiye örneğinde görüldüğü gibi- dîni liderlikler gayr-ı resmi bir şekilde fiilen tarikatlar ve cemaatlara intikal etmiş, bu da Müslümanların itikadî-siyasi birliğini ve ekonomik güçlerini kaybetmelerine yol açmış, bu ortamda oluşan farklı inanç ve kültürler Müslümanlar arasında tekfere kadar varan çatışmalara sebep olmuştur. Her ne kadar Üniversitelerin İlahiyat fakültelerinde dîni bilgiler yetersiz de olsa akademik seviyede yeniden üretilmesine rağmen mevcut dîni

⁶² Bakara, 2/30.

liderlikler, bu bilgilerin benimsenmesini engellemekte ve dolayısıyla sağlıklı bir dinî hayatın oluşmasına imkân vermemektedir. Nitekim gençlerin büyük bir bölümü arasında küresel bir boyutta yayılan seküler hayat tarzı yaygınlık kazanmakta ve Müslümanca hayat tarzı giderek zayıflamaktadır. Elbette ki siyasî ve sosyal gerçekliğin, bütün Müslümanları tek çatı altında toplamaya ve tek halifenin liderliğinde bir devlet olmaya imkân vermemektedir, tarihte gerçekleşmediği gibi günümüzde de bunun gerçekleşmeyeceği hususu açıktır. Ancak Müslümanların devlet başkanı sadece siyasî bir lider değil, aynı zamanda Müslümanların sağlıklı bir dinî hayata sahip olmalarını sağlamakla yükümlü bir dinî lider olduğunu dinen kabul etmek mecburiyeti vardır. Kur'an, Sahih Sünnet ve tarihi tecrübe bunun açık kanıtlarıdır. Şu hâlde Müslüman halkları yöneten devlet başkanları bu sorumluluklarını yerine getirmek için iş birliği yapmaları ve öncelikle sağlıklı bir dini hayatı mümkün kılacak doğru dinî bilgilerin üretilmesini sağlayan akademik bir yapılanmayı tesis etmeleri, üretilen bilgilerin istisnasız bütün Müslüman öğrencilere öğretilmesi günümüz Müslüman toplumlarının liderlik meselesinde başta gelen problemini oluşturur. Ülkemizde Din öğretimini sadece din görevliliği yapacak nesillere öğretip gençlerin büyük çoğunluğunu bundan mahrum etmek tevhid-i tedrisata aykırı olduğu gibi böyle bir tutum, dinî sorumluluğu yerine getirmemenin ötesinde toplumu çatışmaya sürükleyecek ve milli gücün zayıflamasına sebep olacak yanlış bir tercih olarak önümüzde durmaktadır.